MEZI PERESTROJKOU A TRANSFORMACÍ. POHLED DO ŽIVOTA ŠKOL V DOBĚ SAMETOVÉ REVOLUCE

BETWEEN PERESTROJKA AND TRANSFORMATION. THE EVERYDAY LIFE OF SCHOOLS DURING THE VELVET REVOLUTION

Jiří Zounek[1], **Oto Polouček**[1]

1 Ústav pedagogických věd, FF MU, Brno

Abstrakt

Po pádu komunismu v Československu se odehrály zásadní změny i v oblasti školství a vzdělávání. V příspěvku budou představeny dílčí výsledky výzkumu zaměřeného na studium každodenního života učitelů základních škol v nejpozdější fázi státního socialismu a po sametové revoluci roku 1989. Vzpomínky pamětníků na první fázi post-socialistické transformace nás zajímají zejména v kontextu organizačních a pedagogických změn. Obzvláště pak zpětný pohled tehdejších učitelů na proměny života ve škole – mj. personální změny, prosazování decentralizace a autonomie škol.

Klíčová slova: *pozdní socialismus, post-socialistická transformace, orální historie, dějiny školství, reformy vzdělávání*

Abstract

Fundamental changes in schooling and education proceeded after the fall of communism in Czechoslovakia. The paper aims to present partial results of research focusing on an examination of the everyday life of the teachers at primary schools before the Velvet Revolution in 1989 and during the time of subsequent transformation as the eyewitnesses themselves lived it. We will specifically focus on the perception of organizational or pedagogical changes in schools themselves, how senior members of staff were replaced, and how the passage to school autonomy proceeded.

Keywords: *late socialism, post-socialist transformation, oral history, history of education, educational reforms*

1 Úvod

Transformace měla být dle dobového narativu stejně razantní jako sametová revoluce (srov. Berend 2009). Pozdější výzkum však ukázal řadu paralel s přestavbovým pozdním socialismem (Kopeček 2019). Změnám tudíž nemůžeme porozumět bez sledování kontinuit. Pod dominantním narativem totiž může být skryta řada paralel – např. v oblasti školství se již před listopadem 1989 hovořilo o decentralizaci. Tyto proudy však nemohly překročit ideově podmíněnou jednotnost socialistického vzdělávacího systému, který se (logicky) velmi rychle po sametové revoluci rozpadl pod heslem „zrušit jednotnou školu".

2 Teorie

Transformace školství a vzdělávání v Československu se brzy po roce 1989 dostala do hledáčku zájmu zahraničních i domácích odborníků – jmenovat můžeme von Koppa (1992) či Mittera (2003). Proměny vzdělávání byly sledovány i mezinárodními organizacemi – studie byly iniciovány Radou Evropy (Čerych 1996), OECD (Birzea 1994) či světovou bankou (Berryman 2000). Tyto studie sledují zejména základní principy a procesy transformace vzdělávání v kontextu transformace společnosti – zaměřují se na organizační, strukturální, obsahové i pedagogické změny. Až na výjimky (srov. Moree 2013) však chybí zpětná reflexe dopadu těchto změn na každodenní život škol a jeho zásadní aktéry – tedy učitele.

3 Metodologie výzkumu

Příspěvek je založen na historickém výzkumu, který využívá primárně metody orální historie (Vaněk & Mücke 2015). Metodu orální historie lze přitom chápat také jako specifický druh heuristiky. „Pramenem" jsou autorům příspěvku respondenti/učitelé, kteří působili na základní škole v době transformace. S každým respondentem jsme realizovali typicky dva rozhovory. V prvním rozhovoru šlo o životopisné vyprávění, ve druhém rozhovoru šlo o výzkumný dialog mezi výzkumníkem a respondentem.

V příspěvku rovněž využíváme analýzy historických pramenů, zejména dobový periodický tisk (Rudé právo a Učitelské noviny), ale studovali jsme materiály

ze Slovenského národního archivu (SNA). Zejména šlo o fondy Úřadu vlády slovenské republiky a KSS.

4 Výsledky

Archivní výzkumu ukázal, že základy post-socialistické transformace mohou být identifikovány v souvislosti s politikou perestrojky na konci osmdesátých let a nemůžeme je sledovat bez sledování kontinuit. Orální historie potom poukázala na fakt, že změny se v životech učitelů (profesních i osobních) mohly odrážet různě a postupně. Učitelé nevzpomínají na post-socialistickou transformaci pouze v kontextu „velkých dějin" a opatření přicházejících z „centra", ale i v souvislosti s jejich osobním životem, mezilidskými vztahy, lokálním kontextem (rozdíly mezi městem a venkovem, centrem a periferií). Vzpomínky na transformaci musí proto být zasazovány do širšího časoprostorového kontextu a mohou pomoci k pochopení souvislostí, které mohou být jinak přehlíženy – musí však být zohledněny limity možnosti širší generalizace výsledků výzkumu.

5 Závěry a diskuse

Ačkoli události 17. listopadu 1989 vedly k zásadnímu vývoji ve všech oblastech života společnosti, nelze říci, že školy, myšlení učitelů, vzdělávací metody atd. se ze dne na den změnily. Sledování změn jako východisko studia post-socialistické transformace školství a vzdělávání může vést k přehlížení důležitých souvislostí skrytých za sině viditelným narativem změny. Strnulost normalizačního školství byla nahrazena spontánností post-socialistické transformace. Učitelé však dále používali osvědčené metody, mezilidské vztahy ovlivňovaly atmosféru ve školách více než opatření ministerstva školství. V neposlední řadě pak přetrvaly i problémy vzdělávacího systému (podfinancování, neefektivita řízení), přičemž můžeme hledat souvislosti i s aktuální debatou o školství.

Poděkování

Příspěvek je součástí výzkumného projektu podpořeného Grantovou agenturou České republiky Post-socialistická transformace základních škol: procesy, příběhy, dilemata (GAČR 20-11275S).

6 Literatura

Berend, I. T. (2009). *From the Soviet Bloc to the European Union.* Cambridge University Press.

Berryman, S. E. (2000). *Hidden Challenges to Education Systems in Transition Economies.* The World Bank.

Bîrzea, C. (1994). *Educational Policies of Countries in Transition.* Council of Europe Press.

Čerych, L. (1996). General Report on the Symposium "Educational Reforms in Central and Eastern Europe: Processes and Outcomes". *European Education*, *31*(2), s. 5–38. https://doi.org/10.2753/EUE1056-493431025

Kopeček, M. (2019). Expertní kořeny postsocialismu: výzkumné perspektivy a metodologické nástroje. In M. Kopeček (Ed.), *Architekti dlouhé změny: expertní kořeny postsocialismu v Československu* (s. 9–40). Argo.

Kopp, B. (1992). The Eastern European Revolution and Education in Czechoslovakia. *Comparative Education Review*, *36*(1), s. 101–113. https://doi.org/10.1086/447084

Mitter, W. (2003). A Decade of Transformation: Educational Policies in Central and Eastern Europe. *International Review of Education*, *49*(1–2), 75–96.

Moree, D. (2013). *Učitelé na vlnách transformace: kultura školy před rokem 1989 a po něm.* Karolinum.

Vaněk, M., & Mücke, P. (2015). *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie.* Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum.